

КАНТЭКСТУАЛЬНЫ ПАДЫХОД ДА ВЫЗНАЧЭННЯ КРЫТЭРЫЯЎ ЛІТАРАТУРНАЙ АДУКАЦЫІ ВУЧНЯЎ

Пры вывучэнні літаратуры як школьнага прадмета, акрамя ведаў і ўменняў, павінен фіксавацца і ўзровень літаратурнай падрыхтоўкі. Тут важнае месца займае праблема вызначэння крытэрыяў літаратурнай адукаванасці.

Праблеме выпрацоўкі крытэрыяў літаратурнага развіцця вучняў прысвечаны шматлікія даследаванні замежнай і айчыннай метадыкі (Н. Берхін, Л. Жабіцкая, Н. Малдаўская, Т. Мушынская, Л. Рожына і інш.), прычым у кожнай з прац прасочваецца неадназначнасць у падыходзе да разгляду праблемы. На думку вядомых педагогаў, пра літаратурнае развіццё чалавека можна меркаваць, напрыклад, па яго здольнасці чытаць знакавы змест розных дэталей мастацкага тэксту (Л. Жабіцкая), па дасягненнях паўнацэннага (з улікам узроставых магчымасцей) суперажывання героя твора, развіцці назіральнасці, уяўлення, эмацыянальнай і вобразнай памяці (Н. Берхін, Н. Малдаўская), дыялектыцы адносін паміж з’явамі жыццёвага і літаратурнага плана ў свядомасці школьніка і самастойнай рабоце над тэкстам мастацкага твора (Н. Малдаўская) і інш.

Для практыкі школьнага навучання, бадай, больш прымальным будзе тэрмін *літаратурная граматынасць*. Б. Гершунскі прапануе своеасабліваю “лесвіцу” адукацыйных дасягненняў чалавека: граматынасць – адукаванасць – прафесійная кампетэнтнасць – культура – менталітэт. Менавіта граматынасць і адпавядае школьнай ступені адукацыі. Яна непасрэдна звязана з *культурай літаратурнай творчасці* асобы, складовымі часткамі якой лічыцца культура чытання (успрымання) літаратурнага твора і культура стварэння ўласнага мастацкага тэксту. У сваю чаргу культура літаратурнай творчасці “ўліваецца” ў агульную культуру чалавека.

Паводле праграм Нацыянальнага інстытута адукацыі, узровень літаратурнага развіцця вучняў вызначаецца “начытанасцю, шырынёй чытацкіх інтарэсаў, уменнем самастойна разбірацца ў сутнасці сацыяльнага і маральнага зместу твораў, іх праблематыцы, у характары эстэтычнага пафасу, адрозніваць сапраўды вартыя творы ад знешне займальных, але не глыбокіх, здольнасцю бачыць творы літаратуры ў суаднясенні з асаблівасцямі іншых мастацтваў”

[3, с. 118]. З пазіцыі кантэкстуальнага вывучэння літаратуры выпускнікі “павінны не толькі правільна ацэньваць канкрэтныя творы, але і характарызаваць іх у кантэксце гістарычнага развіцця культуры свайго народа і чалавецтва, умець суадносіць канкрэтныя з’явы роднай літаратуры з асноўнымі эпохамі, перыядамі развіцця сусветнай літаратуры, мастацкімі напрамкамі” [3, с. 117]. Акрамя таго, праграмай прадугледжваецца праца па актуалізацыі, паглыбленні і сістэматызацыі ведаў і ўменняў, атрыманых на папярэдніх ступенях, у тым ліку і ад міжпрадметных сувязей.

Сярод асноўных відаў вусных і пісьмовых работ, патрабаванняў да ведаў і ўменняў выпускнікоў у названых праграмах як спецыфічныя ў кантэксце пастаўленага пытання можна адзначыць уменні супастаўляць герояў аднаго або некалькіх твораў, абгрунтоўваць сваю ацэнку прачытанага; ствараць сачыненні-разважанні праблемнага характару па творы, што вывучаецца (або некалькіх творах), рабіць даклад на літаратурную тэму з выкарыстаннем адной або некалькіх крыніц [3, с. 203 – 204], весці дыялог па прачытаных творах, улічваць розныя пункты гледжання на твор і аргументавана даказваць сваё меркаванне [5, с. 200; 4, с. 121].

Аналізуючы тэарэтычныя праблемы сучаснай метадычнай навукі, многія даследчыкі акцэнтуюць увагу на праблеме вывучэння літаратурнага развіцця вучняў, прычым не толькі ў даследчыцкім аспекце, а як асновы школьнага выкладання літаратуры: выбары праграм, канцэпцый, тэхналогій, тыпаў урокаў на розных этапах літаратурнай адукацыі (Л. Айзерман, А. Багданава, В. Тэстаў і інш.). Праблема ў тым, што шматлікія метадыкі павярхоўна ацэньваюць патэнцыял навучэнцаў. Правяраецца перш за ўсё “ўзровень вывучанасці”, які зводзіцца да рознага віду тэсціравання, інтэрнэт-экзаменаў і пад. Паводле меркавання навукоўцаў і практыкаў, трэба параўноўваць “культурны, маральны і інтэлектуальны патэнцыял вучняў” [11, с. 26], “тое, чаму яны навучыліся, а не тое, што вывучылі” [1, с. 174].

Спецыфіка кантэкстуальнага падыходу да вывучэння літаратуры прадугледжвае крытэрыі літаратурнага развіцця на кантэкстуальнай аснове, якія даюць магчымасць асэнсоўваць лі-

таратурныя з’явы як непарыўны працэс, выдзяляць у ім асобныя звёны і бачыць іх як часткі цэлага, разглядаць літаратуру на светапоглядным, філасофскім, узроўні.

Зыходзячы з вышэйадзначанага да ўменняў кантэкстуальнага прачытання літаратурнага твора вучнем адносяцца:

- бачанне твора ў кантэксце аўтарскай канцэпцыі: правядзенне параўнальнага аналізу ў межах творчасці аднаго пісьменніка – супастаўленне яго твораў, герояў твораў з пункту гледжання пэўных гістарычных падзей і іх адлюстраванне, увасобленае ў мастацкім палатне;

- супастаўленне герояў розных твораў, напісаных у розны час рознымі аўтарамі ў межах адной або некалькіх літаратур, з пазіцыяй падабенства лёсаў, характараў, адносін да жыцця і грамадства, пытанняў маральнасці і інш.;

- выяўленне асаблівасцей напісання таго ці іншага твора на падставе пэўных гістарычных падзей і ўстанаўленне значэння твора для часу яго напісання і сучаснасці (гістарычнае і агульначалавечае);

- вызначэнне месца твора ў літаратурным працэсе, у жыцці грамадства, ва ўласнай сістэме каштоўнасцей;

- бачанне сувязі літаратурнага твора або асобных яго элементаў з іншымі відамі мастацтва і ўласным жыццёвым вопытам;

- уменне суадносіць меркаванні літаратурных крытыкаў пра мастацкі твор з уласнымі вывадамі;

- самастойная выпрацоўка тых ці іншых крытэрыяў ацэнкі.

У адпаведнасці з кантэкстуальным падыходам да літаратурнага навучання існуюць і агульныя **крытэрыі дасягнення мэты школьнай літаратурнай адукацыі.**

Праблема ацэнкі літаратурнай кампетэнтнасці вучняў з’яўляецца надзённай. Айчыная і расійская метадычныя школы (І. Замоцін, Н. Малдаўская, У. Маранцман, Т. Бражэ і інш.) заўсёды звярталі ўвагу на спосабы кантролю ведаў і ўменняў вучняў па літаратуры. Некалі дзейснымі сродкамі кантролю ведаў, уменняў і навыкаў выступалі традыцыйныя рэпрадукцыйныя пытанні, пытанні і заданні падручніка, індывідуальнае апытанне, пісьмова-графічная праверка, узаема- і самакантроль вучняў і інш. Але, як слушна адзначаюць некаторыя сучасныя практыкі, “немалазначным фактарам зніжэння актыўнасці старшакласнікаў з’яўляецца перавага рэпрадукцыйных кантрольных заданняў, тым часам як у сістэму кантролю ведаў і ўменняў уваходзяць <...> і прадукцыйная, і эўрыстычная праверкі” [10, с. 62].

Апошнім часам шмат увагі аддаецца тэсціраванню як сродку ацэнкі літаратурнай граматычнасці вучняў. Для шматлікіх метадыстаў тэсты па літаратуры з’яўляюцца адным “з матэрыяльных увасобленняў пераходу на новыя тэхналогіі”, “цэласнай сістэмай заданняў для вучняў” [9, с. 25] і прызначаны для развіцця ўменняў, здольнасцей, чытацкай самастойнасці, паглыблення і сістэматызацыі ведаў. Некаторыя бачаць у іх выключны сродак, які дазваляе настаўніку эканоміць час пры апытанні і забяспечвае “высокую якасць кантролю ведаў” [6, с. 29]. Іншымі тэсціраванне ўспрымаецца як арыентацыя не на сістэмныя, а на “фрагментарныя, калейдаскапічныя веды” [8, с. 8], спроба праверыць не якасць літаратурнай адукацыі, а механічнае запамінанне дат, прозвішчаў, фабул. Такая форма кантролю, па меркаванні некаторых расійскіх практыкаў (Л. Айзерман, І. Кляніцкая), магчымая, калі матэрыял паддаецца фармалізацыі. З другога боку, асобным настаўнікам вывучэнне літаратуры ўяўляецца як пракцыя паскоранага рытму сучаснага жыцця, што акрэсліваецца формулай “На старт! Увага! Тэст!”.

На думку П. Лявонавай і І. Слесаравай, тэставыя заданні могуць скіраваць адукацыйны працэс на ўроках літаратуры да дыялогавых формаў. Дадзены тэзіс можна лічыць слушным пры ўмове, што тэсты не будуць уяўляць сабой такую ж сістэму практыкаванняў, якая існуе пры вывучэнні дакладных дысцыплін, а ўлічаць спецыфіку літаратуры як мастацкай і чалавеказнаўчай катэгорыі, бо абсалютна недапушчальнымі ў адносінах да літаратуры з’яўляюцца заданні з фармальна падобранымі камбінацыямі лічбаў, якія паказваюць гады жыцця таго ці іншага пісьменніка, час выдання пэўнага зборніка, працы над творами і пад. Сутнасць навучання літаратуры не ў аперыраванні лічбамі (гэта прэрагатыва матэматыкі), запамінанні неабавязковых другарадных фактаў, тэрмінаў, дат і падзей (для гэтага існуюць спецыяльныя даведнікі, слоўнікі, энцыклапедыі, інтэрнэт і пад.); у цэнтры ўвагі літаратуры павінен быць мастацкі тэкст, здольны паўплываць на эмацыянальную сферу чытача, выклікаць пачуццё суперажывання, патрэбу ў суразмоўніцтве, жаданне сутворчасці, развіваць звязную мову і інтэлект.

Тэсціраванне, як і іншыя формы кантролю ведаў, не павінна з’яўляцца сродкам праверкі памяці, калі вучню прапануецца выбраць адзін правільны адказ. Гэта пазбаўляе вучня права на ўласны погляд, скіроўвае да кантэкстуальнай адназначнасці і тым самым блакіруе маўленне “як спосаб жыцця ўласнай думкі” [2, с. 28]. Такім чынам, як справядліва заўважаюць некаторыя

метадысты, “у рэальным навучальным працэсе назіраецца супярэчнасць паміж патрэбай творчай пазнавальнай дзейнасці і магчымасцямі яе рэалізацыі. Гэта значыць, што пры выбары дыдактычных сродкаў кантролю настаўніку неабходна ўлічваць індывідуальныя асаблівасці вучняў і выкарыстоўваць разнастайныя спосабы праверкі іх ведаў і ўменняў” [10, с. 63 – 64], з шэрага якіх не выключаюцца і тэсты. Асноўнае патрабаванне да іх распрацоўкі – метадычная грамаднасць, адэкватнасць дадзенага кантрольнага матэрыялу спецыфіцы вывучэння адпаведнай школьнай дысцыпліны.

Тэсты павінны мець творчы характар і садзейнічаць выяўленню здольнасці арыентавацца ў літаратурным працэсе, бачыць асобныя мастацкія з’явы ў шырокім кантэксце, даваць магчымасць прэзентацыі арыгінальнага пункту гледжання (канцэпцыі) адносна пазіцыі твора ў сістэме ўласных эстэтычных поглядаў, іншых твораў, тым самым развіваючы звязную мову вучняў, што з’яўляецца неад’емнай часткай літаратурнага развіцця.

Вартым увагі з’яўляецца вопыт правядзення (2003 – 2008 гг.) Адзінага дзяржаўнага экзамену па літаратуры ў расійскіх навучальных установах. Гэта вынік шматгадовай эксперыменталь-

най работы, мэтай якой – пошук экзаменацыйнай мадэлі, найбольш адэкватнай спецыфіцы прадмета. Камбінацыя заданняў павінна “забяспечыць неабходную зместавую валіднасць экзамену і адначасова выявіць узровень сфарміраванасці ў выпускнікоў асноўных вучэбных уменняў, што адпавядаюць шэрагу найважнейшых прадметных кампетэнцый – чытацкіх, літаратуразнаўчых, моўных” [7].

Не выключаецца і такі варыянт вымярэння літаратурнай кампетэнтнасці, як вусны экзамен. Змест экзамену накіраваны стымуляваць цікавасць да вывучаемых твораў, пабуджаць вучняў выяўляць да іх асабістыя адносіны, жаданне самастойна думаць. Вусны экзамен – магчымасць для вучня паказаць, што ён арыентуецца ў гісторыка-літаратурным працэсе, мае сістэмныя веды, можа прэзентаваць уласныя спосабы прачытання і крытэрыі ацэнкі твораў, прадэманстраваць звязную маналагічную мову і ўзорнае чытанне на памяць.

Такім чынам, метадыка вымярэння якасці літаратурнай адукацыі прадугледжвае шматлікія спосабы і сродкі. Настаўніку пры іх выбары неабходна ўлічваць індывідуальныя асаблівасці вучняў-чытачоў і творча падыходзіць да праверкі іх літаратурнай кампетэнтнасці.

ПРЫКЛАДНАЯ ВЫНІКОВАЯ РАБОТА ПА ЛІТАРАТУРЫ

У рамана “Каласы пад сярпом тваім” Уладзімір Караткевіч апісвае даўні абрад – пастрыжэнне ў падлеткі. Прачытайце прапанаваны фрагмент і выканайце заданні.

Дарослыя з некаторым нават замілаваннем глядзелі на двух прыгожых падлеткаў, якія з такой відавочнай пяшчотай шапталі адзін аднаму на вуха словы братэрства.

– Ты, брат, накшталт таго скоч-тэр’ера, – Мсціслаў аж дрыжаў у абдымках Алеся ад прытоенага смеху. – Ведаеш, як іхніх шчанюкоў пазнаюць, чыстапародныя ці не?

– Ведаю, – усміхнуўся Алесь. – Бяруць за хвост і падымаюць у паветра. Сапраўдныя не вішчаць. Гонар трымаюць.

– Вось і ты трымай гонар. Пастарайся ўжо не вішчаць, як дварняк. Гэта глупства. Нязручна, але затое нядоўга.

Яны не заўважылі, што вусы старога Басака неяк няўлоўна і падазрона паторгваюцца.

– Пацалуйцеся, – сказаў Басак-Яроцкі. – І памятайце, вы казалі словы братэрства і цалаваліся яшчэ тады, калі былі дзецьмі.

Яны пацалаваліся. Басак-Яроцкі палажыў далонь на галаву Алесю.

– Ты насіў доўгія дзіцячыя валасы, з якіх сёння ўпадзе адна пасма. Заўтра іх падкароцяць, і

такімі яны будуць, пакуль ты не станеш сапраўдным мужам. А тады насі іх як хочаш, толькі памятай, што людзі нашай зямлі любяць насіць доўгія валасы і вусы, але не любяць і ніколі не насілі барады, калі яны не папы, не манахі і не мудрыя стогадовыя дзяды.

Ён узяў нажніцы.

– З першай пасмай ты не будзеш дзіцём і зможаш сядзець з мужамі, бо сам займееш імя мужа... З гэтай хвіліны памятай, князь, душа твая належыць толькі Богу і гэтым палям, шабля – ваяводзе справядлівай вайны, жыццё – усім добрым людзям, сэрца – каханай. Але гонар і чэсць – яны належаць толькі табе і больш нікому. Цябе пастрыгаюць у мужы, каб ты быў незалежны з моцнымі, братні – з роўнымі, памяркоўны і добры з ніжэйшымі.

Цяпер ужо і Мсціслаў глядзеў сур’ёзна, быццам гэтыя словы краналі яго за душу.

– Каб ты быў добры да дзяцей і жанчын, верны для сяброў і страшны для ворагаў, бо ты муж і зброя дадзена табе для таго, каб ты быў мужам і каб той, хто абразіў цябе, ніколі не абышоўся пустымі прабачэннямі, а крывёй плаціў за сваю абразу...

Лягнулі нажніцы. Каштанавая пасма ўпала ў далонь дзядзькі Пятра.

Ён павольна працягнуў яе Мсціславу. І Мсціслаў таксама патрымаў пасму, а потым схваў яе ў медальён, а медальён схваў пад сарочку.

– Сын князя Загорскага стаў мужам, – сказаў Басак-Яроцкі. – Памолімся за ягоны доўгі век, за яго дабрыню і высакароднасць. Памолімся за тое, каб Бог паслаў яму вялікія дарогі і сілы на тое, каб усё, што з ім будзе, стала вялікімі здзяйсненнямі.

Аднекуль з-за палаца, з таго боку, дзе была магілёна, данёсся празрысты, як лёд, і журботны, як галошанне, спеў срэбнай трубы.

I. Заданні для сціслага пісьмовага адказу.

1. Вызначце стыль прыведзенага фрагмента.
2. Выпішыце з прыведзенага ўрыўка моўныя сродкі, характэрныя для названага стылю.
3. Назавіце жанр твора, з якога ўзяты фрагмент.
4. Назавіце гістарычныя падзеі, адлюстраваныя ў творы.
5. Пералічыце асноўныя творы У. Караткевіча, прысвечаныя гістарычнай тэме.
6. Запішыце прозвішчы рэальных гістарычных асоб, паказаных у творы.
7. Укажыце, якія гістарычныя асобы і ў якіх літаратурных творах (назва) апісаны наступнымі аўтарамі: М. Гусоўскі, В. Іпатава, А. Лойка, Л. Дайнека, А. Дударай.

8. Назавіце творы і аўтараў прыведзеных радкоў:

- а) “Чалавеку патрэбна не слава, а людская ўвага і ласка...”;
- б) “...самае цяжкае на гэтым свеце – прайсці праз вернасць...”;
- в) “Ад прадзедаў спакон вякоў мне засталася спадчына...”

9. Запішыце, якое з адзначаных у папярэднім заданні выказванняў адлюстроўвае асноўную думку фрагмента.

10. Вызначце, якая тэма, актуальная для ўсяго твора У. Караткевіча, развіваецца ў прыведзеным фрагменце.

II. Заданні для разгорнутага пісьмовага адказу.

Выкарыстоўваючы літаратурны матэрыял, напішыце водгук на прыведзены фрагмент або невялікае сачыненне-разважанне на аснове выказванняў, змешчаных у заданні № 8.

III. Заданні для субяседавання.

1. Растлумачце сэнс назваў: “Каласы пад сярпом тваім”, “Выйсце крыніц” (кніга першая), “Сякера пры дрэве” (кніга другая).

2. У раманах У. Караткевіч паказвае рэальных гістарычных асоб. Ахарактарызуйце адну з іх

(на выбар), выкарыстоўваючы матэрыял твора і іншыя крыніцы (мастацкія, дакументальныя і пад.).

3. Акрэсліце праблемы, якія ўздымаюцца ў раманах “Каласы пад сярпом тваім”.

4. Успомніце і адкажыце, у творах якіх айчынных і замежных пісьменнікаў разглядаюцца сугучныя праблемы. Як яны вырашаюцца аўтарамі?

Спіс літаратуры

1. Айзерман, Л. Как нам сегодня преподавать литературу? / Л. Айзерман // Народное образование. – 2006. – № 4. – С. 173 – 181.

2. Айзерман, Л. Пятьдесят лет спустя. Статья первая / Л. Айзерман // Литература в школе. – 2006. – № 9. – С. 25 – 28.

3. Беларуская мова і літаратура : праграмы для агульнаадукацыйнай сярэдняй школы з 12-гадовым тэрмінам навучання (праект). – Мінск : НІА, 1997. – 211 с.

4. Вучэбная праграма для агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская літаратура : V – XI класы / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : НМУ “Нацыянальны інстытут адукацыі”, 2008. – 152 с.

5. Вучэбныя праграмы для агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. Беларуская літаратура : V – X класы, базавы і павышаны ўзроўні : IX – X класы, паглыблены ўзровень : XI – XII класы, базавы і павышаны ўзроўні : XI – XII класы, паглыблены ўзровень / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : НІА : Аверсэв, 2007. – 304 с.

6. Герцик, А. В. Тестирование на уроках литературы. Классификация тестовых заданий / А. В. Герцик // Народная асвета. – 2007. – № 4. – С. 25 – 29.

7. Единый государственный экзамен по литературе : демонстрационный вариант КИМ 2009 г. [Электронный ресурс]. – 2009. – Режим доступа : <http://www.ctege.org>. – Дата доступа : 15.02.2009.

8. Комаровская, Т. Е. Несовершенство преподавания или неготовность к обучению? Об уровне литературоведческой подготовки студентов / Т. Е. Комаровская, Н. Н. Ковалёва // Народная асвета. – 2008. – № 7. – С. 7 – 9.

9. Лявонова, П. І. Літаратурная адукацыя вачамі настаўніка : гуманітарны аспект / П. І. Лявонова, І. М. Слесерава // Народная асвета. – 2001. – № 8. – С. 24 – 26.

10. Панас, Л. Аб кантролі ведаў і ўменняў вучняў на ўроках беларускай літаратуры ў старэйшых класах / Л. Панас // Роднае слова. – 1999. – № 12. – С. 62 – 68.

11. Тестов, В. А. Некоторые методологические проблемы определения качества образования / В. А. Тестов // Педагогика. – 2008. – № 4. – С. 22 – 28.

12. Учебная программа для общеобразовательных учреждений с белорусским и русским языками обучения. Русская литература : V – XI классы / М-во образования Респ. Беларусь. – Минск : НМУ “Национальный институт образования”, 2008. – 150 с.

Ала СКАКОЎСКАЯ,
выкладчык кафедры беларускай філалогіі
і сусветнай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.